
RAZISKOVANJA ŽIVLJENJSKIH ZGODB V SLOVENSKI ETNOLOGIJI: KAJ JE NOVEGA NA TEM PODROČJU PO LETU 1990

Po zadnjem pregledu etnološkega dogajanja na področju raziskovanja življenjskih zgodb (Čebulj Sajko 1999: 108–151) skuša prispevek nadoknaditi nastalo belo liso v zadnjem desetletju in pol. Bralca namerava na osnovi zbranih in izstopajočih etnoloških del na to temo, brez ambicij po poglobljeni analizi in razgleda po sorodnih znanstvenih disciplinah, seznaniti s tovrstnimi »dogajanjmi« v odmerjenem časovnem obdobju ter ga, za lažje razumevanje današnjega stanja, vsaj nekoliko ozavestiti tudi o pretekli vlogi življenjskih zgodb v etnologiji. Z zaključnim razmišljanjem avtorica nakaže (nekatera) odprta vprašanja v zvezi z avtobiografsko tematiko in preko soočanja položaja govornika/poslušalca in s priznavanjem emocij obeh nakaže možnosti novih pristopov raziskovanja in prikazovanja avtobiografskega gradiva.

Preteklost začetkov

Etnološko znanost na Slovenskem so, med drugim, oblikovali začetki izidov treh najpomembnejših in do danes še vedno izhajajočih publikacij: *Etnolog*, strokovna revija Slovenskega etnografskega muzeja, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* ter *Traditiones*, zbornik Inštituta za slovensko narodopisje. Skoraj ni pomembnejše samostojne objave ali članka, ki ne bi bil v celoti ali kako drugače zabeležen v omenjenih publikacijah, kar mi je služilo za odlično izhodišče pri pregledu preteklih, pa tudi sodobnejših, objavljenih etnoloških prispevkov na temo avtobiografija.

Na osnovi analize omenjenih virov za preteklost etnološkega raziskovanja življenjskih zgodb lahko povzamemo: Do začetka devetdesetih let v etnologiji ni prišlo do poglobljene analize in opredelitve avtobiografij in z njimi pove-zane avtobiografske metode raziskovanja človekovega vsakdana, pač pa so bile avtobiografije večkrat omenjene predvsem v povezavi z vlogo posameznika v etnoloških raziskavah (Šmitek 1976: 35–37). V tej povezavi je izstopala ugotovitev, da zbiranje avtobiografij in biografij služi etnologu za

prepoznavanje vloge posameznika v okviru določenih družbenih skupin in zgodovinskega obdobja, nikakor pa avtobiografska metoda zbiranja podatkov, zaradi subjektivnih elementov, ki jih vsebuje, ne more služiti raziskovalcu kot edina relevantna metoda zbiranja podatkov. Vpetost avtobiografskega gradiva v t. i. objektivne vire je nujna. Šmitek opozarja, da slovenska etnologija poleg nekaj biografij godcev, ljudskih pevcev in pravljničarjev, ne premore življenjskih zgodb drugih družbenih skupin. Avtor zato predlaga, da etnolog v času terenskega dela zbere

statistične obdelave celotnega prebivalstva na preučevanem območju; raziskave družbene in kulturne vloge in pomena jasno začrtanih skupin prebivalstva; poglobljene študije posameznikov kot pripadnikov posameznih skupin, pri čemer nas ne bo zanimal le način življenja posameznika marveč tudi njihov odnos do lastnega in tujega kulturnega okolja (n. d.: 36).

V okviru razlage ameriških »community studies« je na pomembnost biografskih in avtobiografskih virov opozoril tudi Slavko Kremenšek: zanj so tovrstni viri bili sestavni del metode z neposredno udeležbo raziskovalca na terenu, ki vključuje intervjuje, izpolnjevanje vprašalnikov, biografije, pisanje avtobiografij itd. (Kremenšek 1976: 20–21).

Po tem, predvsem pri Šmitku nekoliko bolj metodološko obarvanem opozorilu po nujnosti zbiranja in raziskovanja avtobiografskih virov v raziskovanju preteklega in še zlasti vsakdanjega načina življenja, se v slovenski etnologiji temu vprašanju ni namenjalo posebne pozornosti: bolj ali manj so se tovrstni viri smatrali za ustne (na magnetofonski trak zabeležene pripovedi) ali pisne (dnevnike) vire, ki so služili za ilustracijo določene situacije v načinu življenja določene skupnosti. Občasno prihaja do objave celovitih življenjskih pripovedi kot primerov »sintaktično neokrnjene pripovedi«, ob katerih etnolog zapiše: »/.../ pripoved, ki na svoj način odsluikuje preteklost v sedanji čas /.../, /je/ prikaz osebnega videnja pripovedovalčeve lastne preteklosti« (Dular 1990: 89). Avtor še opozori, da mora etnolog subjektivne informacije za prikaz »splošne resnice« nujno preveriti pri različnih informatorjih.

Poseben tematski sklop, pri katerem se avtobiografija kot vir in nezavedno tudi kot metoda zbiranja podatkov pojavlja skoraj praviloma, je etnološko raziskovanje življenja slovenskih izseljencev. V takšni povezavi je bila leta 1972 predstavljena življenjska zgodba izseljenca v Nemčiji (Kuhar 1972) in življenjske poti izseljenih Predgrajcev (Makarovič 1985). V obeh primerih gre za objavo zbranega gradiva brez strokovnega komentarja. V prispevku Ravnikove (1981) so se življenjske zgodbe v Ameriko izseljenih Grosupeljčanov izoblikovale s pomočjo fotografij, pisem in spominov informatorjev ter zapisov v župnijskih kronikah. Na ta način je avtorica rekonstruirala doma živeče sorodstvene skupnosti izseljencev in izoblikovala »sliko demografskih značilnosti in gospodarskega položaja posameznikov« (n. d.: 41), v katero je umestila omenjene življenjske zgodbe.

Temu vzoru je sledilo tudi delo v okviru Seminarja za raziskovanje slovenskega izseljenstva, ki je potekal na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v študijskih letih 1980–1981 in 1981–1982. Študentske naloge s tega področja so, vsaj nekatere (npr. Sulič 1983; Repinc 1982), vključevale pripovedi informatorjev (izseljencev in povratnikov) o njihovem življenju. Oblikovali so jih izpraševalci s pomočjo bolj ali manj usmerjenih intervjujev s sogovorniki. Tako je pomen avtobiografij do začetka devetdesetih let ostal metodološko neopredeljen, neproblematiziran, predvsem intuitiven del terenskega dela. Podoben način objave je doživela tudi življenjska zgodba Freda Bahovca, Slovenca z Aljaske (Bahovec 1987).

Nekaj več teoretičnega razmišljanja o avtobiografijah in njihovem pomenu za etnologijo je spodbudila knjiga *Med srečo in svobodo* (Čebulj Sajko 1992). Vsebina, ki sicer zopet posega na področje slovenskega izseljenstva (tokrat Slovencev v Avstraliji), v prvem delu prikazuje proces izseljevanja Slovencev v ta del sveta skozi zgodovinske, ekonomske, družbene, geografske, politične in še kakšne obče veljavne danosti, v drugem delu pa sem kot avtorica skušala v celoti predstaviti življenjske pripovedi trinajstih informatorjev, v katerih se zrcali njihovo subjektivno podoživljanje omenjenih danosti. Delo je med kolegi doživelo svoj odziv: Hribarjeva (1992: 453) je poudarila, da se

bistvo vsakdanjega načina življenja /.../ kaže ravno v razmerju med objektivno družbeno (ekonomsko, politično) danostjo in enkratno, originalno in neponovljivo življenjsko zgodbo vsakega posameznika. Enak »objektivni« družbeni okvir se ponavlja vedno znova v enakih, a spet tako različnih si življenjskih zgodbah.

In dalje:

avtobiografije ravno v raziskovanju »identifikacijskih elementov etnične, pa tudi nacionalne identitete /širijo/ metodološke okvire raziskovanja neposrednega načina življenja.

Poleg Hribarjeve je pomembnejši odziv na knjigo prispeval še Zmago Šmitek. Zanj so objavljene življenjske zgodbe zanimive »zlasti za tisto sodobno smer stroke /etnologije/, ki jo vsaj v enaki meri kot objektivni zgodovinski podatki zanimajo tudi problemi dojetja in osmišljanja stvarnosti pri ljudeh kot družbenih bitjih in nosilcih kulture« (Šmitek 1992: 284). Nadalje daje sugestije za preučevanje pomena avtobiografij v etnološki stroki, saj bi morala osebna pričevanja postati predmet interdisciplinarnega raziskovanja »z metodami antropološke, semiološke in psihološke analize«.

Naj sklenem nekoliko zgoščen historiat vključevanja avtobiografskega gradiva in metode v etnologijo do začetka devetdesetih let preteklega stoletja: Skromnost razmišljanja o pomenu tovrstnega vira in metode je zagotovo botrovala dejstvu, da so avtobiografska pričevanja bila etnologom samo po sebi umeven vir za raziskovanje vsakdanjega življenja in običajen del njihovega siceršnjega terenskega dela. Zato v tem obdobju ne moremo govoriti o načrtnem

vključevanju življenjskih pripovedi v etnološke raziskave, kakor tudi ne moremo govoriti o metodoloških spoznanjih in vrednotenjih avtobiografske metode. V tem metodološkem pogledu je sama po sebi zavzemala ustrezno mesto v okviru terenske metode lastne udeležbe in opazovanja raziskovalca. Kot že omenjeno: nekaj več tovrstnega razmišljanja je v začetku devetdesetih let sprožila knjiga *Med srečo in svobodo*. Sledimo tem razmišljanjem do današnjega dne.

Sedanjest utrinkov

Že v letu 1993 zasledimo v *Glasniku* zanimiv članek Mojce Ramšak (1993), raziskovalke, ki se v naslednjih letih tudi sicer pogloblja v prednosti in pasti etnološke rabe avtobiografske metode in gradiva. Nekaj tega nakaže avtorica v izsledkih raziskovanja življenja mežnarja na pohorskem Tinju. Osnovni metodološki problem tistega časa ji predstavlja etičnost pri uporabi omenjene metode. Ramšakova se sprašuje

kako daleč lahko in smem brskati po nekem življenju kot etnologinja in prodirati do najbolj osebnih doživljanj. /.../ Če zaenkrat pustim ob strani vprašanje kako pisati, pa moram vendarle vedeti, kje naj postavim mejo med objavljenim in tistim, kar je pripovedovalcu morda »ušlo« z jezika (n. d.: 64).

Zanjo je bistvenega pomena, da raziskovalec pravilno izbere sogovornika, ki naj bi bil s svojo zgodbo nekakšen »vzorec za način življenja v določenem času, prostoru in družbenem okolju« (n. d.: 66).¹ V omenjenem prispevku je poleg vprašanja etičnosti in izbora pripovedovalca nakazala tudi možne načine zbiranja in analiziranja življenjskih zgodb, kar pomeni v končni fazi stopnjo naprej v iskanju pomena življenjskih zgodb za etnologijo, saj na ta način raziskovalec preseže zgolj zbirateljski namen in z analizo avtobiografskega gradiva prikaže na njegovo tematsko razsežnost in povednost. Metodični pripomoček za nastanek pripovedi o mežnarju so bili večkrat izvedeni in usmerjeni intervjuji s pripovedovalcem. Tu velja poudariti, da je uspešnost tovrstne metode v veliki meri pogojena z medsebojnim odnosom informator – raziskovalec, torej je odvisna tudi od emocionalne komponente obeh akterjev, o čemer sem spregovorila že v omenjeni monografiji leta 1992.

V letu 1993 se je, na Zablatnikov dan v Celovcu, zgodil tudi mednarodni simpozij *Vrednotenje življenjskih pričevanj*, katerega osnovna tema je izhajala iz projekta Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, tj. zbiranja življenjskih zgodb koroških Slovencev, ki ga je vodila (in ga še vodi) Marija

¹ Na vprašanje etičnosti raziskovalca pri objavljanju zasebnih podatkov, ki so vsekakor del vsake življenjske pripovedi, je že v sedemdesetih letih opozorila Marija Makarovič (1978: 65). Njenemu stališču, da sodijo tovrstni podatki v »zaupni muzejski arhiv« (prav tam) in da se izmed njih objavi le »posplošeni del«, s katerim ne bomo škodovali informatorjem, se je v osemdesetih letih delno priključil tudi Jurij Fikfak (1984: 212) s tem, ko je zagovarjal anonimnost pripovedovalcev.

Makarovič. Projekt se je začel v letu 1993, zbrano gradivo pa še vedno občasno izhaja v zbirki *Tako smo živeli: življenjepisi koroških Slovencev*. Problematika simpozija, objavljena v zborniku (Makarovič in Ramšak 1997), daje nekakšen prerez stanja na področju metode in metodologije zbiranja, analiziranja in vrednotenja življenjskih zgodb in je zagotovo eden naših najboljšejših mednarodnih poskusov prikaza različnih metodičnih in metodoloških prijemov pri zbiranju in razlaganju avtobiografij. Iz seznama domačih (Marija Makarovič, Mojca Ramšak, Naško Križnar, Irena Rožman, Marija Stanonik, Nena Židov, Ivanka Počkar, M. Zobec) in nekaterih tujih avtorjev (Daniela Koleva, Petar Vodenicharov, Iskra Likomanova, Svanibor Pettan) lahko razberemo, kdo se je v devetdesetih letih ukvarjal z avtobiografskim gradivom. Kot skupen zaključek simpozija je bilo ugotovljeno:

Simpozij je bil tematsko razdeljen na dva dela: metodičnega in metodološkega. Metodični /.../ je reflektiral način pridobivanja terenskih podatkov, v metodološkem delu, /.../ pa so se referati nanašali na možne interpretacije biografskega gradiva, na identiteto, ustvarjeno na podlagi življenjske izkušnje, na jezikovne posebnosti idr. /.../ Sklepna ugotovitev simpozija je v tem, da so identitete, razbrane iz biografskega gradiva, neizčrpne, da je interpretacij lahko toliko, kolikor je interpretatorjev /.../ in da življenjska zgodba ni pravzaprav nikoli končana zgodba (n.d.: 15).

Med omenjenimi avtorji naj vendarle izpostavim nekatere, ki v svojih referatih prinašajo nekaj novosti ali posebnosti na področju raziskovanja življenjskih zgodb: Križnar (1997: 32–39) problematizira avdiovizualni zapis avtobiografskih pričevanj. Zanj so to avtorska dela pripovedovalcev, ki zbližujejo status informatorja in raziskovalca. Oba smatra za pripovedovalca zgodb, soudeležena v skupnem ustvarjalnem procesu. V tekstu avtor oriše tudi svoje izkušnje v procesu snemanja pripovedi in prikaže nekaj konkretnih situacij, ki pojasnjujejo dejstvo, da je »snemalna ekipa z etnologom« dokaj vsiljen in za pripovedovalca moteč element pri njegovem spontanem govorjenju. Križnar v svojem besedilu, namenjenem tako prikazovanju zbiranja gradiva kot njegovi analizi, opozarja, da se etnologija spreminja iz objektivne znanosti v interpretativno humanistično disciplino in jo vzporeja s podobnimi usmeritvami v tujini. Zanj so življenjske zgodbe, zabeležene na video posnetkih, zanimive »kot pokazatelji kulture posameznika in kulturnega konteksta, v katerem je rasel posameznik« (n. d.: 37). Mnenja je tudi, da etnolog pri snemanju življenjske pripovedi prepusti mikrofon govorniku: »Na ta način bomo prepustili prosto pot govornikovi prirojeni in pridobljeni sposobnosti tvorjenja zgodbe« (n. d.: 38). V zaključku poudari prednost vizualnega zapisa zgodbe govornika, ki je, po Križnarju, v verbalnem in neverbalnem prepoznavanju zabeleženih informacij.

Ustavimo se še pri Danieli Kolevi (1997), ki nam ponuja vrsto zanimivih razmišljanj o tem, da se življenjske zgodbe »preprosto zgodijo«, da so »razgledne točke, ki so se oblikovale v kreativnem procesu samointerpretacije in izbojevanja identitet« (n. d.: 70) ipd. Pri bistveni značilnosti življenjske zgodbe, tj. kronološkem nizanju dogodkov v življenju pripovedovalca ali t. i. *chronotoposu* (čas – prostor), se v

razlagi le-tega nasloni na literarno kritiko in filozofijo kulture in ugotavlja, da je »chronotopos središče notranje logike biografske pripovedi in zatorej tudi procesa gradnje identitete« (prav tam).

Zanimivo je tudi njeno razglabljanje o tem, kako pripovedovalec postane iz »privatne« »javna« osebnost, kar izraža v sebi paradoksalnost:

V položaju osebe, ki pripoveduje svojo življenjsko zgodbo /.../ pride do napetosti /.../ med javnostjo samega dejanja pripovedovanja in privatnostjo pripovedovane vsebine. (Koleva 1997: 70.)

V nadaljevanju s primeri življenjskih zgodb glede na socialni/družbeni izvor pripovedovalcev bralca seznanji z nekaterimi tipičnimi značilnostmi, npr. pripovedmi kmetov (ki v *chronotoposu* sledijo sosledju letnih časov ipd.) ter z analizo vsebin nekaterih avtobiografij prikaže na pomembnost *chronotoposa* v teh zgodbah: ravno zaradi njega se pri analizah življenjskih zgodb le-te ne znižajo na raven literarnega žanra, saj »realnost ne vključuje samo vsebine zgodbe, temveč tudi tvorbo zgodbe in osebnosti« (n. d.: 76).

Naj omenim še Stanonikovo, ki tudi sicer v svojem raziskovalnem delu na področju slovstvene folklorne in literature zavzema vidnejše mesto med etnologi – raziskovalci ustnega izročila, kamor se uvrščajo življenjske zgodbe. Prispevek Stanonikove (1997) ima dva dela: v prvem predstavi konkretne primere življenjskih izkušenj pripovedovalcev iz različnih delov Slovenije, v drugem pa, na osnovi analize terminoloških pojmov, uporabljenih v zbirki *Tako smo živeli*, prikaže različno rabo pojmov življenjska zgodba, življenjepisi, pričevanja, življenjske pripovedi ter preko njih nakaže povezavo med etnologijo, zgodovino, folkloristiko in literarno vedo. Vsekakor jo za nadaljnje raziskovanje avtobiografij navdušuje ideja interdisciplinarnosti.

V drugi polovici devetdesetih let lahko torej sledimo nekoliko večjemu zanimanju etnologov za teoretična in empirična spoznanja na področju raziskovanja avtobiografij. Izid knjig, kot sta *Štiri matere – ena ljubezen* (Stanonik 1997) in *Iz časov ječmenove kave* (Počkar 1998), prineseta objavi novega avtobiografskega gradiva, kjer gre v primeru prve za objavo in strokovni komentar pisem, v primeru druge pa za objavo in strokovni komentar dvanajstih življenjepisov. Obe avtorici skušata gradivo bralcu približati po ustaljeni etnološki klasifikaciji (materialna, socialna, duhovna kultura) in njenih sestavinah (bivanje, prehrana, oblačila ...; sosedstva, prijateljstva, družine, sorodstva ...; šege, verovanja, branje ...) in s tem doseči prikaz življenja v določenem časovnem obdobju v »neki« družini oziroma geografskem območju. Poleg osebnega doživljanja zbranega gradiva avtorici ne podajata poglobljenih analiz le-tega. Počkarjeva, po vzoru Makarovičeve, opozarja na dejstvo, da je

/v/saka pripoved /.../ subjektivna, skozi zapis se ohranja in se ne porazgublja v posplošenem prikazu dejstev (Počkar 1998: 10).

Nekaj več problematiziranja življenjskih zgodb v etnologiji sproži okrogla miza v okviru Historičnega seminarja na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v letu 1999, kmalu po izidu knjige *Etnologija in izseljenstvo* (Čebulj Sajko 1999), v kateri je pojasnjevanju in osvetljevanju avtobiografij namenjeno poglavje *Kaj je avtobiografija* (n. d.: 108–154). Oba dogodka (okrogla miza in izid knjige) sta med seboj povezana ravno z zastavljenim vprašanjem (poglavjem), ki je služilo kot nekakšen povod za polemiko in soočanje mnenj ne le etnologov, temveč tudi sociologov, folkloristov, zgodovinarjev, literarnih zgodovinarjev, germanistov. Tako smo lahko iz vsebine poglavja v omenjeni knjigi dobili vpogled v stanje raziskovanja avtobiografij po svetu in doma po različnih znanstvenih disciplinah od začetka 20. stoletja dalje in v istem letu to vedenje dopolnili s polemiko na okrogli mizi, objavljeni v *Glasniku* (Čebulj Sajko 1999a), ki nam je pokazala na trenutne dileme, mnenja, metodološke pomisleke, sugestije slovenskih raziskovalcev avtobiografskega gradiva. Zavedajoč se dejstva, da gre za interdisciplinarna stališča do stanja slovenske avtobiografije, na okrogli mizi ni prišlo do konkretnih odgovorov na vprašanje, kaj je avtobiografija, temveč so se bolj kot odgovori porajala nova vprašanja: ali je to že vsaka zapisana izjava informatorja, ali je to strnjena zgodba dogajanj v življenju posameznika? So to pisma, memoari, dnevniki? Komu prepustiti nastajanje pripovedi – samo pripovedovalcu, ali jo usmerjati z vprašanji? Kako avtobiografske vire ovrednotiti? Je dovolj, da jih umestimo zgolj v družbeno-zgodovinski kontekst? Po kakšnem ključu se izvaja selekcija podatkov v objavljenih avtobiografijah? Kaj je resnica v pripovedih? Na kakšen način zapisovati in prepisovati življenjske zgodbe? In nenazadnje: vprašanje dostopnosti in hrambe avtobiografskega gradiva. Kot piše v zaključku organizatorke

ni pravil in enotnih zakonitosti nastajanja in oblikovanja življenjskih zgodb – in tako ni enega in edinega odgovora na vprašanje, kaj je avtobiografija in kaj je avtobiografska metoda (n. d.: 75).

Takoj na začetku novega stoletja (in tisočletja) na Bledu ponovno govorimo o avtobiografiji (in biografiji) na mednarodnem posvetovanju *Kvalitativno raziskovanje – nove težnje v razvoju in uporabi kvalitativnih metod* (Fikfak 2000: 18), a etnološka prispevka Čebulj Sajkove in Stanonikove ne prineseta bistvenih metodoloških novosti. V istem letu izide tudi knjiga *Razpotja izseljencev* (Čebulj Sajko 2000), ki sicer prinese štiri nove izseljenske življenjske pripovedi, a gre kljub temu zgolj za objavo avtobiografskega gradiva brez strokovnega komentarja. Omeniti še velja, da so v knjigi izseki iz pripovedi posameznikov vpleteni v prikaz njihovega stanja razdvojene identitete med življenjem v domovini in tujini.

Še nekaj faktografije: brez ustrezne odmevnosti tako v stroki kot izven nje je v letu 2001 na pobudo Mojce Ramšak ustanovljen (Zavod) Center za biografske raziskave v Ljubljani z enakim naslovom Slovenskega etnografskega muzeja.

A sledimo času naprej: *Traditiones* postane v zadnjem petletnem obdobju med etnološko periodiko nekakšen prinašalec najštevilnejših objav na temo življenjskih zgodb: mednje zagotovo sodi že omenjeni močno dopolnjeni članek z blejske

konference Marije Stanonik (2002). Objavljen prinaša dokaj izčrpen pregled do tedanjih raziskav, predvsem v literarni zgodovini (spominska proza), etnologiji, sociologiji, geografiji, zgodovini, psihologiji, antropologiji. S tovrstnim pregledom in interpretiranjem rabe in pomena avtobiografij po posameznih znanstvenih disciplinah lahko služi tudi kot dopolnilo podobnemu (na začetku omenjenemu) poskusu (Čebulj Sajko 1999).

Zapise avtobiografskih pričevanj v povezavi z etnološkim in predvsem antropološkim raziskovalnim delom ponovno srečamo v monografiji *V zoni pribežništva* (Lipovec Čeburon 2002). Prispevki študentov tretjega in četrtega letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo ljubljanske Filozofske fakultete so s pomočjo izvajalke vaj iz Antropologije migracij Lipovec Čeburonove zbrani v pričujočem delu, ki je za nas zanimivo predvsem v poglavju *Življenjske zgodbe čakajočih* (n. d.: 91–116). Nastale so v okviru terenskega dela študentov v Azilnem domu v Ljubljani. Študentke so metodo pridobivanja življenjskih izpovedi azilantov imenovalе »biografsko« in pod tem terminom razumele izvajanje »nestrukturiranih intervjujev« (n. d.: 91). Pogovarjale so se z informatorji različne starosti, spola, socialne strukture, porekla. A ozirom se še k njihovi razlagi biografske metode:

Bistvo biografske metode je, da so predmet raziskave vsebine življenjskih zgodb. To običajno pomeni, da življenjepisno gradivo obravnavamo kot primarni vir, druga strokovna literatura pa je temu gradivu v podporo. Raziskovalca zanimata potek življenja posameznika in njegov odnos do sveta. Na ta način lahko ugotavlja, kako ljudje razumejo preteklost in kako povezujejo osebne izkušnje z družbeno-političnim okoljem (n. d.: 91).

V nadaljevanju poglavja lahko sledimo kombinaciji strokovne razlage in interpretacije pripovedi posameznih azilantov: gre torej za segmente življenjskih zgodb, vpete v raziskovalčevo razlago družbenih danosti, kar v metodološkem pogledu, v primerjavi z ostalimi preteklimi podobnimi raziskavami v etnologiji, ne pomeni presežka.

Nekaj več novosti in temeljit povzetek že znanega nam prinašata leti 2002 in 2003, za kateri lahko rečemo, da sta v znamenju Mojce Ramšak: raziskovalka sprva s svojim člankom (Ramšak 2002) spodbudi interes za razkrivanje metodoloških zagat pri zbiranju in raziskovanju življenjskih zgodb. V njem problematizira odnos pripovedovalec – raziskovalec, ki se ji kaže kot njuna osebna interakcija. Poudari pomembnost terenskega dnevnika raziskovalca, saj le-ta postavi raziskovalca v vlogo pripovedovalca in mu koristno služi pri analizi informatorjeve pripovedi. Prav tako nakaže razlike med posameznimi metodami zbiranja avtobiografskega gradiva (še zlasti med intervjuji: usmerjenimi, splošnimi) in terenski zapiski raziskovalca. Predvsem ljubo ji je razpravljati o pomenu terenskega dnevnika, v katerem se raziskovalec odpre kot človek, osebnost – torej subjekt. Tuja življenjska zgodba lahko »spraševalcu in pozneje bralcu /... / pomaga razumeti lastno življenje« (Ramšak 2002: 99). Svoj članek zaključi s prikazom povezave med spraševalčevo empatijo in pripovedovalčevo naklonjenostjo ter

s tem izpostavi še eno komponento avtobiografske metode, tj. medsebojna »simpatija« obeh akterjev pri zbiranju življenjskih zgodb. Pri tem opozori na »pretirano vživljanje /raziskovalca/ v sogovornikovo situacijo« (n. d.: 104) in izpostavi vlogo ženske, tako raziskovalke kot pripovedovalke, ki ima v primerjavi z moškim, večjo sposobnost empatije v dialogu z drugim.

Po tem članku Ramšakova svoja dotedanja spoznanja o avtobiografiji, pridobljena še zlasti v času zbiranja življenjepisov koroških Slovencev in njihovega publiciranja (v že omenjeni zbirki *Tako smo živeli*) strne v knjigi *Portret glasov* (2003), ki je njena dopolnjena doktorska naloga. Slovenska etnologija s tem delom zagotovo pridobi tako na teoretičnem kot praktičnem nivoju poglobljanja lastnega vedenja o avtobiografski metodi in gradivu, čeprav avtorica tokrat pod eno platnico strne svoja poprejšnja (že objavljena) razmišljanja o tej temi. Tudi to delo lahko služi kot dopolnilo podobnim, že objavljenim poskusom (Čebulj Sajko 1999; Stanonik 2002) in skupaj z njimi zaokroža podobo etnološkega videnja avtobiografije na Slovenskem.

Na tem mestu velja poudariti, da po tej monografiji v slovenski etnologiji sicer še prihaja do posameznih objav in razmišljanj o življenjskih zgodbah, a ne v tako teoretično poglobljenem obsegu. Pa vendarle: ravno s tega zornega kota je zanimiv prispevek Martine Piko Rustia (2003), ki sicer jemlje svoja teoretična spoznanja iz istega »praktičnega« vira kot Ramšakova, tj. iz analize življenjepisov koroških Slovencev (do leta 2003 je v zbirki *Tako smo živeli* izšlo že enajst zvezkov), a pri tem pokaže na druge dimenzije: na pomensko širitev pojma zgodovina v smer vsakdanje zgodovine, do katere prihaja ravno zaradi čedalje večje veljave narativnosti tudi v zgodovinskih teorijah. Iz tega izhodišča išče plodne povezave med etnologijo in zgodovino in skuša na primeru vsebine zbirke pokazati, kaj v njej, z znanstvenega vidika, koristi posamezni vedi. Historiat nastajanja zbirke podaja tudi metodološko ozadje enajstim knjigam, v katerih so objavljeni življenjepisi nastajali na osnovi vprašalnikov in zapisanih odgovorov »malih ljudi« (n. d.: 215). Do preobrata pride v letu 2002, ko urednica (Marija Makarovič) začne za-pisovati tudi zgodbe koroških veljakov – župnikov. Izoblikoval se je model zgodb »malih« in »velikih« pripovedovalcev. Zgodbe so vse avtorizirane. To gradivo, kot ugotavlja avtorica, služi raziskovalcu kot dopolnilo njegovega raziskovalnega interesa za določeno področje v vsakdanjem življenju preteklega časa ter za odkrivanje razmerja med posameznikom in okoljem.

Leto 2003 prinaša še eno monografsko izdajo: *Življenjske pripovedi iz Ribniške doline* (Ramšak in Horžen 2003). Nastalo je na pobudo Zavoda – centra za biografske raziskave v Ljubljani in Miklove hiše Ribnica. Knjiga kaže podoben trend zbiranja in objavljanja življenjskih zgodb, kot ga zasledimo v *Tako smo živeli*: zbrane so zgodbe, ki sicer raziskovalcu ponujajo vrsto pričevanj in podatkov o različnih zgodovinskih, družbenih, ekonomskih idr. dejavnostih v vsakdanjem življenju, a ostajajo na nivoju zbirateljstva in ljubiteljstva zapisovanja ustnih virov.

Zelo podoben namen ima knjiga *Če klonkaš, sa ti opre* (Pšajd 2007), kjer v predgovoru urednica pravi:

Življenjska zgodba je izvleček osebnega življenja človeka in pokriva čas od rojstva do sedanjosti ter vključuje pomembne dogodke, čustva, izkušnje v njegovem življenju. Bistvo življenjskih zgodb je dati možnost ljudem, da zgodbo povedo na način, ki si ga izberejo sami. Ni namreč naloga raziskovalca/zapisovalca, da se prikloplje do objektivne resnice (katera pa je objektivna resnica, če sploh je?); njegova naloga je, da pripovedi sprejme kot pripovedovalčeve resnice (n. d.: 7).

Na tej metodološki osnovi je v knjigi objavljenih enajst življenjskih pripovedi s Porabja. Posebnost teh zgodb ni toliko v vsebini, kolikor v zapisu: urednica se je odločila objaviti besedilo, ki govori o vsakdanjem življenju, najprej v knjižni slovenščini in nato še v porabskem jeziku. Z namenom ohraniti jezik pripovedovalca² je Pšajdova izpostavila problem zapisovanja le-tega in hkrati ponudila enega izmed možnih načinov.

Zanimivo je tudi doktorsko delo etnologinje Kristine Toplak (2007), ki se v raziskovanju umetniškega izražanja med slovenskimi izseljenci v Argentini in Avstraliji posluži avtobiografske metode: na osnovi zbranih življenjskih zgodb izbranih umetnikov, torej na osnovi njihovega vsakdanjega življenja, razloži vzroke za določeno motiviko v njihovih umetniških delih. Tudi ti so del umetnikove življenjske izpovedi.

Za konec pregleda in pojasnjevanja »kdo je kdaj kje in kako pisal o kom« potipajmo še tisto področje našega profesionalnega življenja, v katerem deluje največ etnologov: muzeje. Muzeji kot dediščinske ustanove z zelo jasno definiranim poslanstvom o zbiranju, varovanju, hranjenju in predstavljanju kulturne (predvsem materialne) dediščine so se v zadnjem desetletju, in predvsem v zadnjih dveh, treh letih, začeli posvečati tudi zbiranju življenjskih pripovedi. Omenjam le izstopajoče, torej tiste, ki so zbrano gradivo že na nek način predstavili javnosti: Pokrajinski muzej Murska Sobota je življenjske zgodbe predstavil v obliki knjižne izdaje (Pšajd 2007); Muzej novejšje zgodovine Celje je s projektom *Urbani fenomeni* in letu 2007 izvedel terensko delo med branjevkami na celjski tržnici. Rezultat so zbrane življenjske zgodbe, delno predstavljene v *Glasniku* (Gorjup 2007: 69; Hercog 2007: 72), delno zabeležene na filmski trak in arhivirane v muzeju. Življenjske zgodbe so postale tudi sestavni del kustodiata za etnografski film v Slovenskem etnografskem muzeju: letošnja produkcija je bila predstavljena na *Dnevih etnografskega filma* (Valentinčič Furlan 2008). Posneta življenjska zgodba bo v bližnji prihodnosti sestavni del drugega dela stalne razstave *Jaz, mi in drugi, Podobe drugega sveta*.

² Podoben namen je izražen tudi v knjigi *Med srečo in svobodo* (Čebulj Sajko 1992), zaradi česar so zgodbe avstralskih Slovencev prav tako zapisane delno fonetično in v jeziku mešanice angleških in slovenskih besed.

Nekaj presežka, predvsem v smislu razmišljanja, kam z življenjskimi zgodbami v muzejih, pa pomenita dva letošnja dogodka: Muzej novejšje zgodovine Celje (ponovno) je v soavtorstvu z etnologinjo Tanjo Roženberger Šega in akademskega slikarja Marka Požlepa postavil razstavo *Alma – vox populi*: razstava je »razstavljalala« pripovedi (sosedov) o življenju Alme Karlin, Celjanke, svetovne popotnice, in sicer s pomočjo umetniške interpretacije prostora, v katerem se zgodbe odvijajo (prostor – leseno, iz desk zbito domovanje, je ponazarjal anonimno domovanje človekove intimnosti; hkrati pa je to bil prostor prepletanja besed pripovedovalcev – opisovalcev življenja Alme Karlin). Skorajda »neopredmetena« razstava, ki je temeljila na vizualnih zapisih in poslušanju spominov, mi je po ogledu sama po sebi ponujala razmislek o tem, ali je življenjska zgodba lahko muzejski »predmet« oziroma ali je lahko edini »predmet« razstave. O tem je v letošnjem maju tekla beseda na že tradicionalni *Mednarodni šoli muzeologije v Piranu*, kjer smo s skupino mlajših kustosov poskusili razstaviti življenjsko pripoved izseljenca brez prisotnosti predmetov. Obiskovalec je »razstavljeno« zgodbo dojemal izključno s svojim emocionalnim doživetjem razstavljenega, torej s svojim osebnim podoživljanjem predstavljenega življenja tujega (Čebulj Sajko 2008).

Načini prezentacije življenjskih zgodb so torej različni, a skupen imenovalec vsem je vendarle beseda in splošno subjektivno dojemanje povedanega/zapisanega.

Dileme prihodnosti

Uporaba pojmov življenjska zgodba, avtobiografija, pripoved, samoizpoved, pričevanje posega na vsa področja, ki se udejanjajo v življenjskem ciklusu posameznika. Gre za njegovo najintimnejše podoživljanje pretekle in sedanje vsakdanjosti, ki ga je pripravljen deliti z ostalimi ali zgolj s samim seboj. Na tem izhodišču postaja prepoznaven okolici okoli sebe, je ali ni del nje. Njegova izpoved o sebi lahko postane umetniško delo, predmet razprav, poezije, vsakdanjega dopisovanja ali natolčevanja. S spregovorjeno in še bolj z zapisano besedo postane del javnega komuniciranja. Pripelje nas do vprašanj po dejanjih in pojasnjevanj teh dejanj. Tako pridemo do »resnice«. A, kot pravi Picasso: »Še dobro, da resnica ni ena sama. Kako bi sicer naslikal sto platen na eno temo!«

Tako tudi v etnologiji: različna platna, ista tema, več interpretacij. Vsi, ki smo ali še zbiramo, zapisujemo, raziskujemo avtobiografije, smo ugriznili v jabolko samorefleksije, etike in vzpostavljanja odnosa mi – drugi. Vsi smo se naučili biti strpni poslušalci, tolerantni obiskovalci pripovedovalcev in nenazadnje, postali smo tudi sami dobri pripovedovalci. Trudimo se razčlenjevati in pojasnjevati življenjske usode: naše, tuje, obče človeške kot del širšega sveta in dogajanj v njem. Kljub subjektivnostim in različnostim se sprašujemo o pravnosti, upravičenosti našega početja. Postavljamo si meje dovoljenega in nedovoljenega, prihajamo do notranjih trenj med raziskovalnim in človeškim hotenjem prikazovanja tujih usod. Sprašujemo se, kako to početi: biografsko, avtobiografsko. Kako čim

manj »prizadeti« pripovedovalca in kljub temu predstaviti »resnico«. Čigavo? Življenjska zgodba je ena sama, tako kot je njen avtor en sam – je to dovolj za znanost, ki je še vedno nagnjena k posploševanju? Ali pa je ravno to delo tisto, ki jo odvrča od ustaljenih navad vklapljanja posameznika v obče veljavne družbene zakonitosti. Odgovor iščemo v interdisciplinarnosti in s tem na nek način legaliziramo lastno nemoč pri tolmačenju življenj drugih. Tudi raziskovalci smo nenazadnje ljudje, vpeti v vsakdanja dogajanja – le kaj nas potem loči od pripovedovalcev? Kaj nas postavlja na drugi breg? Morda namišljena sposobnost sodelovanja v interpretativni znanosti, v kateri tudi sami postajamo »izbrani sogovornik, ki naj bi s svojo zgodbo bil nekakšen vzorec za način življenja ...« (beri: interpretiranja). In kaj nam potem preostane? Zbirati, zapisovati, ohranjati spomine, pisma, narečnosti ... Postati biograf.

Pa vendar: zavedanje vstopanja v svet tujega človeka, ki v pogovorih postaja čedalje bolj »naš«, »moj«, je posebnost specifičnih raziskovalcev, tistih s sposobnostjo vzpostavljanja empatije do sogovornika in s sposobnostjo obvladovanja lastnih emocij pri podoživljanju življenja sogovornika. So dejansko ženske tu v prednosti? Prihaja do delitve: ženska v poziciji raziskovalke in ženska v poziciji govornice. Je zbiranje in analiziranje življenjskih zgodb domena žensk (vsaj na Slovenskem) in če je, zakaj? Pogled v »tuje« je hkrati pogled v »svoje«, zasebnost in intimnost postaneta tako iluzija, saj: »zasebno« postane »javno« in obratno: tudi v javnem iščemo lastno izkušnjo in potrjevanje. Gotovo je to obča, »brezspolna« lastnost, ki pa jo ženske (že praviloma) udejanjamo »glasneje« od moških raziskovalcev/govorcev. In da ne zaidem: vsaka zgodba ima svoj začetek, vzpon in konec. Nekako je slutiti renesanso, zagotovo še ne konca, a poglobljena razmišljanja o tem, kaj je in kaj ni življenjska zgodba, so (med etnologi) že nekaj let za nami, kar pa ne pomeni, da zopet ne pridejo, saj odgovora prav zares še nismo našli. Pravzaprav se že kaže: v novih nišah, v prostorih novega načina »razstavljanja« izrečenih besed, z drugačnimi mediji.

A ne glede na paletu barv in število platen vendarle naletimo na vsaj eno edino in isto »resnico«: kakršnakoli že je življenjska pripoved nekoga, nas vedno popelje globlje – čez prag raziskovalčeve objektivne distance, tja do njegove človečnosti, zaradi česar pripovedovalec in poslušalec, na koncu koncev, stojita na istem bregu.

Literatura

Bahovec, Fred, 1987: *Ljubljčan na Aljaski. Spomini in lovske zgodbe*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 16).

Čebulj Sajko, Breda, 1992: *Med srečo in svobodo. Avstralski Slovenci o sebi*. Ljubljana: samozaložba.

Čebulj Sajko, Breda, 1999: *Avtobiografija. Etnologija in izseljenstvo. Slovenci po svetu kot predmet etnoloških raziskav v letih 1926–1993*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo

(Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 29). 108–151.

Čebulj Sajko, Breda (ur.), 1999a: Avtobiografska metoda – pogovor o njeni uporabnosti v različnih znanstvenih disciplinah in tematskih sklopih. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39/3–4. 62–75.

Čebulj Sajko, Breda, 2000: *Razpotja izseljencev. Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*. Ljubljana: Založba ZRC.

Čebulj Sajko, Breda, 2008: Življenjske zgodbe – vir za raziskovanje in prezentacijo univerzalne dediščine. *Muzeji in univerzalna dediščina*. Poletna šola muzeologije 2008. Piran: Muzej novejšje zgodovine Celje, Univerza na Primorskem, Inštitut za dediščino Sredozemlja ZRS, ICOM Slovenije, British Council Slovenija (vabljeni predavanja).

Dular, Andrej, 1990: Marija in Jože Rode – pripovedovalca svoje mladosti. *Etnološki mladinski raziskovalni tabor Stari trg ob Kolpi 1989*. Ljubljana.

Fikfak, Jurij, 1984: Na poti k etnologiji. *Traditiones* 13. 212–213.

Fikfak, Jurij, 2000: Kvalitativno raziskovanje – nove težnje v razvoju in uporabi kvalitativnih metod. Mednarodno posvetovanje – Bled, 5.–8. november 2000. *Traditiones* 29/II. 17–22.

Gorjup, Mateja, 2007: Zgodbe branjev. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 47/3–4. 69–71.

Hercog, Sonja, 2007: »Gospa, dobro vago vam dam«. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 47/3–4. 71–72.

Hribar, Daša, 1992: Breda Čebulj Sajko. Med srečo in svobodo. *Etnolog* 2/2 (53/2). 448–456.

Koleva, Daniela, 1997: »Chronotopos« v življenjskih zgodbah. Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.): *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 70–76.

Kremenšek, Slavko, 1976: *Uvod. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov. 1–55.

Križnar, Naško, 1997: »Talking heads« (Govoreče glave). Snemanje in vrednotenje vizualnih zapisov življenjskih pričevanj. Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.): *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 32–40.

Kuhar, Boris, 1972: *Odmirajoči stari svet vasi*. Ljubljana.

Lipovec Čeburon, Uršula, 2002: *V zoni pribežništva. Antropološke raziskave pribežnikov v Sloveniji*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Makarovič, Marija, 1978: Način in pomen zbiranja etnoloških podatkov zaupnejše vsebine. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 18/4. 65.

Makarovič, Marija, 1985: *Predgrad in Predgrajci. Narodopisna podoba belokranjske vasi*. Ljubljana.

Makarovič, Marija, 1997: *O pomenu objavljenih življenjepisov za njihove avtorje*.

Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.), 1997: *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 197–214.

Pettan, Svanibor, 1997: Glasba, politika in vojna iz perspektive vpletenega: ocenjevanje avtobiografskih podatkov. Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.), 1997: *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 234–242.

Piko Rustia, Martina, 2003: »Zgodbe« za etnologijo in zgodovino. Življenjepisi koroških Slovencev. *Traditiones* 32/2. 211–226.

Počkar, Ivanka, 1997: Osebnе izkušnje z zapisovanjem in vrednotenjem življenjskih zgodb. Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.), 1997: *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 161–167.

Počkar, Ivanka, 1998: *Iz časov ječmenove kave. Življenjepisi Štajercev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle*. Novo mesto: Dolenjska založba (Seidlova zbirka, knjiga 20).

Pšajd, Jelka, 2007: *Če klonkaš, sa ti opre. Življenjske zgodbe iz Porabja*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota.

Ramšak, Mojca, 1993: Na lovu za spominom. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 33/3–4. 63–69.

Ramšak, Mojca, 1997: »Ne zapišite mojega imena, prosim!«. Razlogi za anonimnost v knjižni zbirki *Tako smo živeli, Življenjepisi koroških Slovencev*. Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.), 1997: *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 131–139.

Ramšak, Mojca, 2002: Znanost med objektivnostjo in grožnjo subjektivnosti: vloga terenskih dnevnikov in empatije pri zapisovanju življenjskih zgodb. *Traditiones* 31/2. 93–114.

Ramšak, Mojca, 2003: *Portreti glasov. Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.

Ramšak, Mojca, in Horžen, Vesna (ur.), 2003: *Življenjske pripovedi iz Ribniške doline*. Ribnica.

Ravnik, Mojca, 1981: Način življenja in izseljevanje prebivalcev Grosupljega in okolice do prve svetovne vojne. Stanonik, Janez (ur.): *Louis Adamič : Simpozij – Symposium*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja.

Repinc, Martina, 1982: »Egipčanke«. Seminarska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete.

Stanonik, Marija, 1997: Življenjske zgodbe med zgodovino in folkloristiko. Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.), 1997: *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 77–94.

Stanonik, Marija, 1997: *Štiri matere – ena ljubezen*. Zgodba neke družine. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 26).

Stanonik, Marija, 2002: Življenjska zgodba – resničnost ali utvara. *Traditiones* 31/1. 191–210.

Sulič, Nives, 1983: »Thank God I'm Slovenian«. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 9).

Šmitek, Zmago, 1976: Posameznik in skupina kot predmet etnološkega preučevanja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 3. 35–37.

Šmitek, Zmago, 1992: Breda Čebulj Sajko. Med srečo in svobodo. *Traditiones* 21. 283–284.

Toplak, Kristina, 2007: *Vpliv migracij na likovno ustvarjalnost – Slovenci v Argentini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Valentinčič Furlan, Nadja, 2008: Pravljice, modrosti, življenjske zgodbe 2007. *Dnevi etnografskega filma*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Slovenski etnografski muzej (brošura).

Židov, Nena, 1997: Življenjske zgodbe zdraviteljev in preučevanje alternativne medicine. Makarovič, Marija, in Ramšak, Mojca (ur.), 1997: *Vrednotenje življenjskih pričevanj. Zablatnikov dan in mednarodni etnološki simpozij*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza. 150–154.

